

ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР
(Нови Сад)

ХИЛАНДАРСКА АПОКАЛИПСА ЈОВАНА БОГОСЛОВА (ХИЛ 474)¹

У српскословенском рукописном зборнику исихастичких и антилатинских текстова манастира Хиландара, датираним у последњу четвртину XIV века (ХИЛ 474)² налази се и канонски текст Апокалипсе Јована Богослова старијег типа, с поделом на 72 главе и без коментара Андрије Кесаријског (365а-379б).³ Овај текст свакако завређује пажњу истраживача, будући да се апокалипса овога типа изузетно ретко среће у црквенословенским рукописима. У словенском православном свету је далеко распрострањенија била апокалипса са коментарима.⁴ И најстарија сачувана црквенословенска апокалипса је

¹ Анализа је рађена на копији микрофилма рукописа који се чува у Архивском центру за проучавање словенског средњовековља (Resource Center for Medieval Slavic Studies) Државног универзитета Охаја у Колумбусу (САД). Најтоплије захваљујем Центру на пруженој помоћи. Први резултати истраживања *Хиландарске апокалипсе* изнесени су на међународном скупу *Осам векова Хиландара*, одржаном у Српској академији наука и уметности 1998. године, а овај рад представља проширену и допуњену верзију тог излагања.

² Димитрије Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, 181; Predrag Matejic-Hannah Thomas, *Catalog. Manuscripts on Microfilm of the Hilandar Research Library*, I, Columbus, Ohio 1992, 562.

³ У православном свету су постојала два типа текста Апокалипсе, старији, каква је и *Хиландарска апокалипса*, и млађи, с коментарима Андрије Кесаријског (Dragoljub Dragojević, *Apokalipse bosanskih krstjana i staroslovensko književno nasleđe*. — Књижевна историја, XIII/52, Београд 1981, 605).

⁴ У великом броју рукописних црквенословенских збирки апокалипсе уопште нема, а уколико се јавља, реч је о апокалипси са коментарима (Нпр. Александар Востоков, *Описаніе русскихъ и словенскихъ рукописей Румянцевскаго музеума*, Санкт-Петербургъ 1842; И. И. Срезневский, *Древніе памятники русскаго письма и языка (X-XIV вѣковъ)*, Санкт Петербургъ 1882; Θεοδoρъ Бyслaевъ, *Русскій лицевой апокалиписъ. Сводъ изображеній изъ лицевыхъ апокалиписовъ по русскимъ рукописямъ съ XVI-го вѣка по XIX-ый*, Москва 1884; Gerhard Birkfellner, *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich*, Wien 1975; Я. Н. Щапов, *Восточно-*

са коментарима, а потиче из XIII века (реч је о руском препису из Никољске збирке бр. 1).⁵ У рукописима српске редакције апокалипса је била веома ретка. Тако, рецимо, у збирци манастира Хиландара, осим поменутог рукописа бр. 474, апокалипса постоји још у једном српском рукопису из XVII века (Хил 445), док је други хиландарски зборник с апокалипсом молдавске, односно руске редакције (Хил 189);⁶ *Инвенџар ћирилских рукописа у Југославији* Д. Богдановића наводи само две апокалипсе, од којих је једна македонска из XIV века, док је друга, одломак Откровења из XIV века, нестала у Другом светском рату.⁷ Осим Хиландарске, постоје још три српскословенске апокалипсе старијег типа, босанске провенијенције, у саставу *Хваловог*, *Млејачког* и *Радосављевог зборника*, све млађе од хиландарске.⁸ Тако је, на основу поређења са доступним подацима о средњовековној рукописној књизи, *Хиландарска апокалипса* из XIV века најстарија сачувана српскословенска апокалипса без коментара и најстарија позната црквенословенска апокалипса старијег типа. Појаву овог текста који „говори, најчешће, заносним али увелико езотеричним, мистагошким, па, коначно, и апофатичним језиком тадашње традиционалне апокалиптике“⁹ у једном зборнику манастира Хиландара свака-

славјанские и южнославјанские рукописные книги в собраниях Польской Народной Республики, Москва 1976; Н. Ю. Бубнов, О. П. Лихачева, В. Ф. Покровская, *Пергаменные рукописи Библиотеки Академии наук СССР. Описание русских и славянских рукописей XI–XVI веков*, Ленинград 1976; Т. Н. Протасьева, *Описание рукописей Чудовского собрания*, Новосибирск 1980; Mateja Matejić, *Slavic Manuscripts from the Fekula Collection. A Description*, Columbus 1983; *Предварительный список славяно-русских рукописных книг XV в., хранящихся в СССР*, Москва 1986; *The Anne Pennington Catalogue, A Union Catalogue of Cyrillic Manuscripts in British and Irish Collections*, compiled by Ralph Cleminson, London 1988. В. и В. Н. Перетц, *Древнейший список славянского толкового апокалипсиса*. — *Slavia*, 2, Praha 1924, 641–644. Једини податак о старијем типу апокалипсе у црквенословенским књигама нашла сам код Т. Буслајева, који наводи да се у рускословенским рукописима налази изузетно мали број текстова апокалипсе без коментара, а да најмлађи потиче из XVII века (Феодоръ Буслаевъ, *истио*, 10–11).

⁵ *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. XI–XIII вв.*, Москва 1984, 241; Донка Петканова, *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*, Софија 1992, 30.

⁶ Димитрије Богдановић, *истио*, 172, 105.

⁷ Димитрије Богдановић, *Инвенџар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)*, Београд 1982, 32, 192.

⁸ Драгољуб Драгојловић, *Историја српске књижевности у средњовековној босанској држави*, Нови Сад 1997, 75–76.

⁹ Епископ бачки Иринеј, *Деведнаест векова Апокалипсе*. — Васељена III/3, Сарајево 1997, 6.

ко треба довести у везу са процватом исихазма на Атосу у XIV веку. У томе је посебну улогу имао манастир Хиландар, где је исихазам практикован још у XIII веку, пре доласка Григорија Синаита, за чије се име, иначе, везује ширење овог мистичног учења у светогорској заједници.¹⁰ Занимљиво је да су исихасти били оптуживани за јеретичку месалијанску оријентацију,¹¹ као што је Црква босанска, у оквиру које су три босанске апокалипсе настале, без утемељених доказа оптуживана као богумилска.¹²

У анализи текста је праћена српскословенска норма, тј. карактеристике српске редакције на фонолошком и морфолошком плану. Такође је праћен и основни однос *Хиландарске апокалипсе* (ХА) и три поменуте босанске.

ФОНЕТСКЕ ЦРТЕ

Тврдо и је већ у раном периоду српскословенске писмености нестало из фонолошког система и дало рефлекс *и*, следећи одговарајућу промену у српским дијалектима.¹³ Отуда у тексту ХА често мешање графема *ѡ/и*, које сведочи о томе да писар није у довољној мери владао етимолошким правописом: *крьвью* I/5,¹⁴ *пошлы* I/11, *въ кїи* II/17, *пѣвїи* II/21 итд. Графема *ѡ* чак се употребљава и у означавању група *l'i*, *n'i*: *на нѡхъ* XXI/14, *кнѡгъ* XXII/8.

У тексту се *јайи* пише на етимолошком месту, и ниједанпут није нађен његов рефлекс у *е*, нити се *јайи* пише на месту етимолошког *е*. Реч *корѣнь* XX/16 је написана са јатом, али су такви примери потврђени већ у Мирослављевом јеванђељу, као и другим рукописима са незамењеним јат — познато је да се ради о раном штокавизму.¹⁵ У примеру Л мн. **n* консонантске промене средњег рода *въ племенѣхъ* X/11 реч је највероватније о аналошком утицају, са уношењем на-

¹⁰ Maurice LaBauve Hébert, *Hesychasm, Word-Weaving, and Slavic Hagiography: the Literary School of Patriarch Euthymius*, München 1992, 410, 433.

¹¹ Драгољуб Драгојловић, *Богумилство на Балкану и у Малој Азији. I, Богумилски родоначалници*, Београд 1974, 48.

¹² В. др Васо Глушац, *Пријатељски односи између „цркве српске“ и „цркве босанске“ у средњем веку*. — Васељена, IV/5, Сарајево 1998, 103–105.

¹³ Павле Ивић — Вера Јерковић, *Правовис српскохрватских ћирилских јовеља и ѡисама XI и XIII века*, Нови Сад 1982, 70–72.

¹⁴ Ради лакшег поређења са другим рукописима, примери се наводе према подели текста апокалипсе на 22 главе.

¹⁵ Митар Пешикан, *Мокройољско четворојеванђеље из XIII века — сѡменик значајне фазе у развоју старосрпске ѡисмености*. — Зборник за филологију и лингвистику, XVI/1, Нови Сад 1973, 75.

ставка из *о промене. Иако екавизам продира у српскословенски језик у XIII веку,¹⁶ могуће је да је писар овога текста био носилац говора у којем се још увек чувало незамењено јат, што му је омогућавало да графему **ѣ** пише на етимолошком месту.

У тексту није нађен српски рефлекс *јолугласника*, што је у складу са до сада познатим чињеницама о развоју рефлекса **а**, потврђеног у Рашкој тек крајем XIV века.¹⁷ Постоји, међутим, низ македонизама, који улазе у речнички фонд српскословенског језика од најранијих времена: *љубовъ* II/4, *смоковница* VI/12, *праведнии* XV/3, *цѣковъ* XV/8, *жрѣнов'нии* XVIII/22. Запажена су и два нетипична случаја овога типа: *велен* I/10, *свитокъ* VI/13.

Вокално л се доследно чува: *стаѣпа* III/12, *таѣкоу* III/19, *маѣниие* IV/5, *испаѣнь* IV/8, *сѣнца* VIII/12.

Конзервативност српскословенског консонантизма¹⁸ очувана је у потпуности. Чувају се *грује шѣи*, *жд*: *въ пеци* I/15, *гѣѣцек* III/9, *дрѣжцеиѣ* II/14, *исхожд/ааше* I/16, *вѣсаж/д/ати* II/10, *риж/д/ь* VI/4; *јредлог въ*, *јрефикси въ-* и *въз-* и *корен въс-*: *въ трѣпѣнии* I/9, *въ дѣѣ* I/10, *вънидоу* III/20, *въноуѣтрѣюдоу* IV/8, *възплачюѣ* I/7, *въз/д/ание* V/13, *вса* I/7, *всаѣьскаа* IV/11; *грује чр-*, *чѣи-*: *чѣьна* VI/12, *въ чѣѣѣѣ* X/9, *чѣьм'нь* XII/3; *чѣѣи* I/3, *чѣо* II/29, *почѣо* XVII/7.

Резултати јотовања лабијала се чувају, тј. нема примера без тзв. „епентетског л“: *коѣвѣи* VIII/9, *на зем/л/ю* IX/3, *въ коѣвѣиѣѣ* XVIII/17.

¹⁶ Екавизам је потврђен, на пример, у *Маѣичином аѣосѣолу* из XIII столећа (*Тирилске рукописне књиге Библиоѣеке Маѣице срѣске, Аѣосѣоли* [ред. Вера Јерковић], Нови Сад 1991, 8). Међутим, одређен број српскословенских рукописа из овога века чува *незамењено јати* (в. Митар Пешикан, *исѣо*, 61–88; Јасмина Грковић, *Соѣијска служба светѣом Сави. Палеоѣрафска, орѣоѣрафска и језичка исѣиѣиваѣа*, Нови Сад 1986, 48; Јасмина Грковић-Мејѣор, *Хиландарски ѣуни аѣракос из XIII века*. — Зборник за филологију и лингвистику, XL/2, Нови Сад 1997, 73). Хронологија екавизације српскословенског језика још увек је, рекла бих, отворено питаѣе. Развој вокализма у књижевном језику следи развој одговарајућих црта у главнини штокавских говора, а најстарији недвосмислено екавски рашки документ настао је око 1289. године (Павле Ивић — Вера Јерковић, *исѣо*, 200). Могуће је зато да екавизација српскословенског почиње тек у другој половини XIII века.

¹⁷ Павле Ивић, *Судбина јолугласа у срѣскохрвајском језику*. — Књижевност и језик, 2–3, Београд 1972, 11; Павле Ивић — Милица Грковић, *О јоѣецима замене јолугласа са а у тирилским сѣоменицима*. — Зборник за филологију и лингвистику, XIV/1, Нови Сад 1971, 58.

¹⁸ Вера Јерковић, *Срѣскословенска норма у гласовном и морфолошком сисѣему*. — Jugoslovenski seminar za strane slaviste, 33–34, Zadar 1984, 57–58.

МОРФОЛОШКЕ ЦРТЕ

У морфолошком систему споменика праћене су оне морфолошке црте које постају норма српске редакције старословенског језика.¹⁹

Када је у питању *једначење А и Г јд.* код именица мушког рода *о промене које означавају бића, српскословенска норма није спроведена до краја. У подједнаком броју примера запажени су стари и нови акузатив, једнак генитиву. Нпр. *видѣхъ инь агѣль крѣпкъ съхощь съ небсе* X/11, према: *видѣхъ иногѣ агѣла въсхоща* VII/2. Чување архаичније морфолошке ситуације у српскословенском споменику из XIV века, међутим, не треба да изненађује. У погледу реализације морфолошке норме српске редакције, постоји разлика између оригиналних текстова и преписиваних дела, која припадају заједничком, наслеђеном књижевном фонду у ареалу *Slavia Orthodoxa*. Док је у оригиналним текстовима норма успостављена веома рано, већ у најстаријим споменицима с почетка XIII столећа,²⁰ у преписиваним делима могу се чувати и старије форме из предлошка.

У Г и Д јд. мушког рода сложене придевске промене уопштени су наставци *-аго* и *-ому*: *соуцааго* I/4, *гредоуцаго* I/4, *животнаго* II/7; *съблѣающомоу* II/26, *живоуцѣомоу* IV/9, *къ шестомоу* IX/14.

Доследно су спроведени наставци *-ем*, *-ех* у И јд. м. рода, Д и Л мн. *i и консонантске промене: И јд. *съ семенемъ* XII/17, *съ звѣремъ* XVII/12, Д мн. *прѣсемъ* XV/16, *мрѣзостемъ* XVII/5, Л мн. *въ печалехъ* I/9, *на нѣсехъ* VIII/1.

У 3. лицу двојине свих глаголских времена уопштен је наставак *-ша*: презент *ѣста* XI/4, *станѣта* XI/11; аорист *въздыдѣста* XI/12, *выста* XII/14; имперфекат *вѣста* XI/10; сложени футур *имѣти имата* XI/6, *имата имѣти* XI/6.

Запажена је, као и у осталим српскословенским споменицима, тенденција уклањања просте придевске промене у Г, Д, И и Л множине. Именичка деklinација придева реализује се ретко (укупно 7 потврда), и то само када је реч о називима боја или присвојним придевима: Г *дѣхъ вѣжїи* V/6, И *поаси златы* XV/6, Л *на конихъ вѣлѣхъ* XIX/14. У Д се јавља само сложена промена.

Супина у тексту нема, а асигматски аорист је нађен два пута: *изыдоу проузы* IX/3, *прѣвала прѣбидоу* XXI/4. Глаголи који су у старословенском могли градити више типова аориста у тексту се по прави-

¹⁹ Вера Јерковић, *исѣо*, 62–63.

²⁰ Вера Јерковић, *Језик њовеље великог жуйана Стефана Немањића манастѣиру Хиландару*. — Зборник за филологију и лингвистику, XL/2, Нови Сад 1997, 138.

лу, као и у другим споменицима српске редакције, опредељују за млађи сигматски аорист: падохъ I/17, не швѣѣтохъ III/2, провадоши I/7, падоши V/8. Изузеци су: ѣхъ VII/14, сиѣхъ X/10 (2×).

Форме аориста са старијим фонетским стањем (-с-) се не јављају: прѣшехъ X/10, ѣше XIX/20, не прѣшеши XX/4. Примера оптатива и 1. л. мн. презента атематских глагола нема.

Код глагола са инфинитивном основом на -и- заступљен је само старији начин грађења активног партиципа претерита: възлюбвѣшаго I/5, ѣз'дѣшѣша I/5, ствѣо'шаго I/6. У овом погледу текст показује већу архаичност у односу на друге споменике српске редакције, у којима је запажено ширење млађег типа творбе, под утицајем стања у народним говорима.²¹

У ХА се јавља и мањи број наноса из дијалекатске базе писара:

— А мн. *а промене књижице ѣзѣгвѣне X/2 — реч је о раној штокавској црти.²²

— Л мн. придевске промене на четвѣртои IX/13 — такође се ради о раној штокавској црти.²³

— Г мн. сложене придевске промене фиалѣи златѣхъ XV/7 — овакав наставак одликује косовско-ресавске, источнохерцеговачке и зетске говоре.²⁴

— Г мн. ѡ звѣз/д/ дѣѣю на десѣте XII/1 — аналошка форма према Н женског рода.

ХА има назнаке поделе текста на 72 главе, с тим што су заглавља исписана само код првих пет глава. Даљи текст је континуиран, али је почетак сваке главе (6–72) обележен крупнијим, иницијалним словом. С друге стране, нема ни трага поделе текста на 22 главе. Тако ХА припада истој групи текстова апокалипсе као и три поменуте босанске, са којима је везује идентична подела и исти редослед глава. Анализирајући три босанске апокалипсе, Јосип Хам их пореди са апокалипсама у православном свету (углавном руским), закључујући да се источне, уопште православне и босанске апокалипсе „фронтално разликују“, тако да „православни текстови имају једно читање, а босански (богумилски) друго“,²⁵ те да је апокалипса у Бо-

²¹ Вера Јерковић, *Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему*. — *Jugoslovenski seminar za strane slaviste*, 33–34, Zadar 1984, 64.

²² *Исти*, 63.

²³ *Исти*, 63.

²⁴ Павле Ивић, *Дијалектологија. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1956, 101, 135, 162.

²⁵ Josip Hamm, *Apokalipsa bosanskih krstjana*. — *Slovo*, 9–10, Zagreb 1960, 60.

сну стигла из западних, глагољашких крајева. ХА, верујем, баца ново светло на овај проблем, указујући истовремено на то да је питање словенске апокалипсе далеко сложеније.

Босанске апокалипсе су, како Хам наводи, везане за источне, ћириличке, поделом на главе, као и извесним интерполацијама, попут оне у XXI/19–20, где се апостоли пореде са драгим камењем, чиме се истовремено одвајају од глагољских. Међутим, у ХА већи део текста нема заглавља, а такође не постоји ни поменута интерполација, што би је везивало за матицу глагољских текстова. Погледајмо још неколико тврдњи на којима је Хам утемељио своје закључке.

— Облик *устѡкъ* у три босанске апокалипсе, према *истокъ* у руским рукописима, Хам објашњава односом глагољских слова У и И, чиме доказује преписивање ових апокалипси са глагољских текстова.²⁶ Међутим, на одговарајућем месту у ХА читамо **вѣстокъ** (XVI/12), што одговара облику *устѡкъ*, са фонетском променом из штокавске дијалекатске базе.

— Хапакс *вѣстѣлеи*, које се јавља само у Радосављевом зборнику, тумачи се као криво прочитано глагољско скраћено *возиѣле*,²⁷ јавља се и у ХА (**вѣстѣлии** XVIII/17). И ако је дато објашњење тачно, постојање исте лексеме у ХА оповргава тезу о западноглагољској варијанти предлошка босанских рукописа и упућује на његову источну провенијенцију.

— Лексема *хуниз/хуникъсь*, за коју се наводи да постоји само у босанским и конзервативнијим глагољским, док се у осталима преводи,²⁸ постоји и у ХА (**хунникъсь** VI/6).

— Као једна од „фронталних разлика“ у читању између источних и босанских рукописа наводи се превод грчког $\acute{\omicron} \acute{\epsilon}\chi\omega\nu \omicron\delta\acute{\varsigma} \acute{\alpha}\kappa\omicron\nu\sigma\acute{\alpha}\tau\omicron$. Док је, по Хаму, у руским (и православним у целини) текстовима доследно *имејати ухо да слышитъ*, у босанским је *имие уши слышати да слышитъ*.²⁹ Текст ХА, међутим, у потпуности одговара босанским: **имѣиѣи оуши слышати да слышитъ** II/7 (исто: II/11, 17, 29, III/6, 13, 22).

— И, напокон, пример погрешног читања, тј. поделе текста, на основу којег се изводи закључак о уношењу јеретичких, богумилских елемената у босанске апокалипсе. Реч је о тексту у XXII/2,³⁰ где се,

²⁶ *Истѡ*, 52–53.

²⁷ *Истѡ*, 62.

²⁸ *Истѡ*, 57.

²⁹ *Истѡ*, 60–61.

³⁰ *Истѡ*, 63.

опет, ХА подудара са босанским апокалипсама: *доѣво жывоотноє · твѡрециє ѿ пав/д/(о)вь · на м/с/ць кождо въз/д/аеть · плодь свои* (Хвал доѣво жывоотно твѡреце плодь два на десеть крать · на м(ѣ)с(ѣ)ць каждо възда се плодь свои). Изостављањем интерпункцијског знака иза речи *крать*, као и текста који следи, добијен је превод: *рађа ѿлод дванаестѿ ѿуѿа месечно* (идентификација жене са дрветом живота). Превод целовитог текста, међутим, ни у чему не одудара од канонског текста апокалипсе: *рађа ѿлодове дванаестѿ ѿуѿа, дајући сваког месеца свој ѿлод*.

Крупније текстолошке разлике између ХА и босанских апокалипси јављају се на самом почетку текста (I глава) и на крају (глава XXII). Хиландарски рукопис, наиме, управо у овим деловима одступа и од грчког текста. На пример, док се у босанским апокалипсама среће иста имперсонална конструкција: *имѣже подѡбаѣть* (*подѡбаше, подѡба*) *быти*,³¹ хиландарски текст има перифрастичну футурску конструкцију: *ѡже хотеть быти* I/1. У грчком тексту је $\alpha \delta \epsilon \iota \gamma \epsilon \nu \acute{\epsilon} \sigma \theta \alpha \iota$.³² Наравно, када се каже грчки текст, мисли се само на оне кодексе који су ушли у издање грчке апокалипсе, укључујући и критички апарат. С друге стране, зна се да је и у најстаријим грчким рукописима постојало мноштво варијанти овога текста.

Не желећи да овом приликом детаљније улазим у текстолошку анализу текстова апокалипсе,³³ указала бих само на неке језичке разлике које постоје између ХА и босанских апокалипси. Оне се испољавају на неколико нивоа. Фонолошке разлике се, као што је познато, свде на различит рефлекс *jaŷa*.³⁴ Морфолошке разлике, које се огледају у различитом виду придева, разлици у глаголским времени-

³¹ *Zbornik Hvala krstjanina. Transkripcija i komentar*, pripr. Nevenka Gošić, Biserka Grabar, Vera Jerković, Herta Kuna, Anica Nazor, Sarajevo 1986, 325. Поређења са три босанске апокалипсе рађена су према овом издању.

³² Поређење са грчким текстом рађено је према издању: Nestle-Aland, *Novum testamentum graece*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1979.

³³ У току је опсежно испитивање текстолошких верзија словенске апокалипсе. До сада је објављена реконструкција прве две од укупно, према истраживањима К. Гринберга, шест текстолошких породица апокалипсе, а првој текстолошкој групи припадају и три босанске апокалипсе (Karsten Grünberg, *Die Apokalypse. Edition zweier Hyparchetypi*, Kritische Ausgaben Altbulgarischer Texte, herausgegeben durch Otto Kronsteiner, 11, Heidelberg 1999). Колико ми је познато, Хиландарска апокалипса није ушла у круг испитиваних рукописа апокалипсе. Тек када буде објављено свих шест текстолошких верзија словенске апокалипсе биће могуће поузданије говорити о евентуалној припадности Хиландарске апокалипсе једној од њих.

³⁴ В. Jagoda Jurić-Kappel, *Rukopis krstjanina Radosava u svjetlu dosadašnjih istraživanja*. — Зборник радова: Други хрватски slavistični kongres, Osijek, 14–18. IX 1999.

ма, односу једнина — множина, разлици у творби партиципа (нпр. партицип презента актива глагола **имѣти**) или придевској деривацији (нпр. **чловѣчь/чловѣчьскѣи**) нису конзистентне, а јављају се и међу самим босанским рукописима, с тим што се неретко један од три босанска текста слаже са хиландарским.

Неколико речи и о лексичким дублетима који се срећу у овим рукописима. ХА се, у односу на босанске, одликује већим бројем лексема које се пореклом везују за преславску школу (нпр. ХА **съвоѡѡ** II/9, **съвоѡице** III/9 — бос. **съньмице**, **съньмь**; **масло** VI/6, XVIII/13 — **олѣи**; **лѣвь** X/2 — **шоѡи**; **племе** XIII/7 — **колѣно**; **блоѡдница** XVII/5 — **лювоѡница**). Међутим, ни овде се, као ни у старословенским споменицима, уосталом, тзв. „охридска“ и „преславска“ лексика не супротстављају.³⁵ Тако се „охридско“ по пореклу **клевоѡтъ**, **свѣдѣтель** (I/5), **језѡи** (I/6) итд. јављају у истим позицијама и у хиландарској и у босанским апокалипсама. „Охридско“ **велии** и „преславско“ **великь** срећу се и у ХА и у босанским, али у различитим позицијама, при чему се и босански рукописи разликују (уп. VI/13, 10, VII/2). На месту „охридског“ **јединь** у ХА, босански рукописи имају „преславско“ **инь** (XIX/17), итд. Све ово још једном показује исправном тврдњу да су се различити културни центри у старој Бугарској и у суседним земљама развијали утичући једни на друге.

Запажен је такође и одређен број синтаксичких дублета у поређеним споменицима:

-**вь**, **на** + акузатив/локатив (месна конструкција) уз глаголе типа **пасти**, **положити**.³⁶ ХА чува архаичну конструкцију са локативом, док се у босанским текстовима јавља акузатив. Нпр. **паде на третѡиѡи чести** — **паде на третѡю честь** VIII/10; **положи ... на земли** — **положи на землю** XIV/16, **напиши вю книга/х/** — **напиши вь книги** I/10.

— ХА чува архаичну црту да уз негиране форме заменица изостаје негација предиката,³⁷ док се у босанским текстовима јавља млађа синтаксичка варијанта са двоструком негацијом: **ничесоже бои се** — **ничесоже не бои се** II/10, **никтоже вѣдетъ** — **никтоже не вѣсть** II/17, **никтоже затвоѡитъ** — **никтоже не затвоѡитъ** III/7.

³⁵ Р. М. Цейтлин, *Лексика древнеболгарских рукописей X–XI вв.*, София 1986, 290; Татјана Славова, *Преславска редакција на кирило-методијевиѡ старобѡлгарски евангелски превод*. — Кирило-методијевиѡ студии, кн. 6, София 1989, 119; Растислав Станков, *Локализациѡ древнеболгарских преводних текстоѡ в свете так называемой «охридской» и «преславской» лексике*. — *Palaeobulgarica/Старобѡлгаристика*, XV, София 1991, 4, 88.

³⁶ Fr. Miklosich, *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, Wien 1883, 658.

³⁷ André Vaillant, *Manuel du vieux slave. Tom I. Grammaire*, Paris 1948, 340.

— Млађе бројне конструкције у ХА у односу на босанске, које чувају стсл. стање:³⁸ *Ѡ звѣз/д/ь двѣю на десете — от звѣздю* 12 XII/1, *имена ѿи — 12 имени XXI/14; ѿи тысоуць — 12 тисоуци XXI/16.*

— У исказивању пасива, ХА се радије опредељује за рефлексивну конструкцију, а босанске за конструкцију са пасивним партиципом: *сѣз/д/аше се — сѣздана быше* V/1, *дасть се ѿмоу — дано емоу бысть* VI/4, *слышати се — слышанъ быти* XVIII/22.

— У негираним егзистенцијалним конструкцијама ХА има номинатив, а босанске генитив: *лѣто юже не боудеть — лѣта юже не боудеть* X/7, *смрѣть не боудеть — смрти не боудеть* XXI/4, *ночь тамо нѣсть — ноци нѣсть тоу* XXII/5.

Занимљиво је да у односу на морфолошке и лексичке дублете синтаксичке разлике показују већи степен доследности, и у филолошким истраживањима различитих рукописа свакако се морају узети у обзир. При том се поставља питање да ли је млађа синтаксичка варијанта већ постојала у првобитној текстолошкој верзији или је унесена у њеним каснијим редакцијама.

Хиландарски текст апокалипсе из последње четвртине XIV века, најстарија сачувана апокалипса српске редакције старијег типа, писан је високо нормираним српскословенским језиком. По своме типу и структури текста он припада истом кругу којем припадају и три босанске апокалипсе. Међутим, разлике које међу њима постоје намећу и питање да ли је реч о различитим преводима или је ХА резултат касније, вероватно светогорске, исихастичке редакције текста чија праматица лежи и у основи босанских апокалипси. Иако за обе претпоставке има основа, тек будућа свеобухватна истраживања словенских апокалипси могу дати веродостојан одговор на ово питање.

³⁸ Г. А. Хабургаев, *Старославянский язык*, Москва 1986, 178.